[1]यथा मालतीमाधवे रतिः । लटकमेलके हासः । रामायणे शोकः । महाभारते शमः । एवमन्यत्रापि । एते ह्येष्वन्तरा उत्पद्यमानैस्तैस्तैर्विरुद्धैरविरुद्धैश्च भावैरनुच्छिन्नाः प्रत्युत परिपुष्टा एव सहृदयानुभवसिद्धाः ।

किं[2] च ।

नानाभिनयसंबन्धान्भावयन्ति रसान्यतः ।

हृदशायां स्वस्य जीवस्य आत्मनि परमात्मरूपे विश्रामोऽवस्थानम् । तज्जन्यमित्यर्थः । 'शान्तरसस्य निर्वेदः स्थायी' इति काव्यप्रकाशकृत् । तन्न । निर्वेदस्य व्यभिचारिरूपत्वेन स्थायित्वायोगात् । 'अविरुद्धाः' इति कारिकां विवृणोति—एते हीति । रत्यादयो हीत्यर्थः । एषु रसेषु । भावानां विशेषलक्षणान्युक्त्वा सामान्यलक्षणमाह—किं चेति । वेषचेष्टादिभिर्नायकसदृशीकरणमभिनयः तत्संबन्धान् तद्व्यञ्जकान् । अभिनयेति काव्यमात्रपरम् । सात्त्विका इति अनुभावमात्रोप-

---

नास्त्येव शान्तो रसः, तस्य तु स्थाय्येव नोपदिष्टो मुनिना—' इति पूर्वपक्षीकृत्य विचारं कुर्वाणाः पर्यवसाने "—आधिकारिकत्वेन तु शान्तो रसो निबद्धव्य इति चन्द्रिका (ध्वन्यालोकव्याख्या) कारः । तच्चेहास्माभिर्न पर्यालोचितम्,' प्रसङ्गान्तरात् । मोक्षफलत्वेन चायं परमपुरुषार्थनिष्ठत्वात्सर्वरसेभ्यः प्रधानतमः । स चायमस्मदुपाध्यायभट्टतौतेन काव्यकौतुके, अस्माभिश्च तद्विवरणे बहुतरकृतनिर्णयः पूर्वपक्षसिद्धान्त इत्यलं बहुना" इत्युपसमहार्षुः । अन्यैस्त्वेवं स्पष्टमेवोक्तम्—'द्वैतप्रबोधौदासीन्यमतिमुख्यैः सुपोषितः । विभावाद्यैस्तु निर्वेदस्थायी शान्तो रसः स्मृतः ॥' इति । अत्र द्वैतमालम्बनम्, प्रबोधो ब्रह्मसाक्षात्कार उद्दीपनम्, औदासीन्यमनुभावः, मतिर्व्यभिचारीत्यादि द्रष्टव्यम् । एवं रसतरङ्गिण्यादावपि निरूपितम् । अत्र चैषा व्यवस्थितिः—तत्त्वज्ञानजन्यो निर्वेदः स्थायी, आपदीर्ष्यादिजन्यो व्यभिचारीति । उक्तं चाभियुक्तैः—'स्थायी स्याद् विषयेष्वेष तत्त्वज्ञानाद्भवेद्यदि । इष्टानिष्टवियोगाप्तिकृतस्तु व्यभिचार्यसौ ॥' इति । अत्रेदं स्पष्टतरमुदाहरणम्—'कदाप्यदृष्टदृश्यस्य भूम्नश्चिन्मात्रवस्तुनः । अखण्डानन्दसिन्धोर्मे करणीयं किमीहितम् ॥' इति । एतेन जीवात्मपरमात्मनोरभेदज्ञानस्य द्वैविध्यादिवर्णनं कुशकाशावलम्बनायितं ब्रह्ममीमांसाशास्त्रविरुद्धमिति स्पष्टम् ॥

1. लटकेति । लटकानां दुर्जनानां मेलको यस्मिन् प्रहसने इति लटकमेलकम् । रघुवंशादिवद् व्यधिकरणो बहुव्रीहिः । न च लटकान् मेलयतीत्येव कुतो न व्युत्पादनीयं लक्ष्यैकशरणा वैयाकरणा इति पस्पशादिज्ञापनात् । श्रीहर्षेणाप्युपास्तोकि 'भङ्गं प्रभुर्व्याकरणस्य दर्पं पदप्रयोगाध्वनि लोक एषः । शशो यदस्यास्ति शशी ततोऽयमेवं मृगोऽस्यास्ति मृगीति नोक्तः ॥' (नै. २२ स. ८४ श्लो.)

---

1. 'यथा—' इत्यादिः '—सिद्धाः ।' इत्यन्तः पाठो ग-पुस्तके नास्ति. 2. 'एतेषां भावशब्दार्थमाह' इति ग.